

Падводзячы вынікі, хацелася б падкрэсліць, што на тэрыторыі Заходняга Паазер'я з мужчынскіх антрапаморфных калядных пераапраананняў у першай палове XX стагоддзя найбольш часта сустракаліся пераапраананні ў дзеда, цыганоў, ямшычкоў і каралёў. Яшчэ адной значнай асаблівасцю святкавання Каляд на тэрыторыі Заходняга Паазер'я было і тое, што большасць насельніцтва рэгіёна складалі жыхары каталіцкага і праваслаўнага веравызнання. Аднак сустракаліся і вёскі, амаль ўсё насельніцтва якіх складалі стараверы. У такіх вёсках традыцыі калядаваць і пераапраанання ў іншых персанажаў не было.

Такім чынам, можна зрабіць выснову, што наяўнасць альбо адсутнасць тых або іншых мужчынскіх антрапаморфных персанажаў у час святкавання Каляд залежала не толькі ад сацыяльных, палітычных, эканамічных, культурных падзей, якія адбываліся на тэрыторыі тагачаснай Беларусі, але на іх уплывала і блізкасць тэрытарыяльных межаў з Расіяй (наяўнасць персанажа «ямшычк»), і веравызнанне («Тры каралі», адсутнасць звычайна калядавання ў старавераў).

Спіс літаратуры:

1. Вялікдзень, Купалле, «Тры каралі», «Яшчур» – запісала Т. Гарошка ў 1992 г. у г.п. Лынтупы, в. Сакуны, Васіліны Пастаўскага раёна. Інфарматы: Г.А. Собаль (1914 г.н., в. Заброддзе); К.М. Вароўка (1916 г.н., в. Заброддзе); Г.У. Грынько (1916 г.н., в. Камаі); Г.Б. Пяткевіч (1914 г.н., в. Сакуны); А.В. Гутар (в. Шырки), Г.П. Танана (г.п. Паставы).
2. Кухаронак, Т. Маскі ў каляднай абраднасці беларусаў / Т. Кухаронак. – Мінск : Ураджай, 2001. – 239 с., іл.
3. Масленіца, чаплянне «калодкі», Каляда – запісала А.Котава ў 1997 г. у в. Вайнюнцы Браслаўскага раёна ад Т. Крывель (1923 г.н.), Г. Крывель (1921 г.н., в. Заборнікі) і А. Кулікоўскага (1921 г.н., в. Мурмішкі Браслаўскага раёна).
4. Moszynski, K. Kultura ludowa slowian: U. 2 t. / K. Moszynski. – Warszawa, 1968. – Т. 2. – Cz 2. – 1107 s.
5. Полное собрание русских летописей. – Т. 1. – II. – СПб. : Тип. Эд. Праца, 1986. – 267 с.

Aleh Xamenka

РАДАЎНИЦА – ВЕЕР ХАРАКТАРЫСТЫК: АД ФОЛК-БРАМЫ ДА ЭТНА-ЛАБЫРЫНТА

У артыкуле падкрэсліваецца, што сярод усіх краін свету толькі ў Беларусі Радаўніца з'яўляецца агульнанацыянальным дзяржаўным святам. За апошнія дзесяцігоддзі былыя традыцыі святкавання Веснавых дзядоў значна змяніліся ў сувязі з паступовым узмацненнем святкавання Радаўніцы ўсёй краінай.

Aleh Xamenka

RADUNITSA – THE FAN OF CHARACTERISTICS: FROM FOLK GATE TO ETHNO-MAZE

The article emphasizes that only in Belarus among all countries of the world Radunitsa is a national public holiday. Over the past decade, the former tradition of celebrating spring grandfathers days significantly changed due to the gradually strengthening influence of celebrating Radunica by the entire country.

Як вядома, старажытнае традыцыйнае свята так бы мовіць «пасляраўнадзення» (моманту, калі светлавы дзень пасля раўнадзенства вясны становіцца відавочна больш працяглым, чым ноч) атрымала у нас назву Вялікдзень. У прывязцы да хрысціянскай міфалогіі ў некаторых славянскіх народаў яно завецца Вяліканоч у гонар уваскрасення Збавіцеля, якое адбылося ўначы. У дахрысціянскія і раннехрысціянскія часы менавіта ад Вялікадня нашы продкі лічылі пачатак Новалецця, своеасаблівага Новага году (новага гаспадарчага сезону аграрыяў), і ў сувязі з гэтым вызначэнне моманту пасляраўнадзення кожны год удакладнялася асобна – з улкам з'яўлення Маладзіка (а мясяцовы каляндар «не супадае» з сонечным) і працягласці светлага дня. Сапраўды, зараз я пераправяраю версію, што тысячу гадоў таму нашыя продкі адзначалі Вялікдзень у найбліжэйшы чацвер («чысты чацвер») пасля раўнадзенства вясны і пасля наступнай за ім першай поўні. Пакуль пераканаўча гэта сцвярджаць не магу, але аргументаў нямала.

У сёняшні час паняцці Вялікдзень і Пасха настолькі глыбока паяднаныя як ў розных міфалогіях, так і свядомасці нашага народа, што цяпер гэта суцэльная непарыўная з'ява. Па-выніку – мы гаворым, што Вялікдзень – гэта Пасха, але па-беларуску... Аднак грамадскага выкарыстання беларускага слова Вялікдзень у шырокім ужытку сёння не назіраецца, а слова Пасха вельмі актыўна ўжываецца ў СМІ і рэлігійнымі дзеячамі, што можа прывесці да стану, калі слова Вялікдзень будзе ўжывацца анахронізмам.

Старазапаветны Вялікдзень, як і цяперашняе свята Пейсах (яўрэйскі Вялікдзень), святкавалася ў гонар выхаду яўрэяў з Егіпту. Свята гэта мела сімваліку легенды пазбаўлення ад рабства, або, кажучы сучаснымі словамі, гэта быў амаль Дзень незалежнасці (для яўрэяў). Як вядома, дата Пейсаха была дакладнай – вчэра з 14-га на 15-ты дзень месяца Нісан. Аднак, у гістарычных варунках асірыйска-габрэйскі каляндар быў амаль згублены, і месяц нісан (а гэта першы месяц новага тагачаснага году яўрэяў) настолькі пасунуўся ў датах і з'явах прыроды, што, якому месяцу ён адпавядае ў нас зараз, мы ведаем толькі згодна пазнейшых рэканструкцый і лічым, што нісан – гэта месяц паміж сакавіком і красавіком. Назва «пейсах» на іўрыце значыць «мімаходам», і яна глыбока звязана з легендамі пра Дзесяць караў егіпецкіх. Важна дадаць, што сімвал ахвяравання «Пасхальнага Ягня» таксама завецца «Пейсах», і такое ўжыванне слова можна знайсці, у прыватнасці, у кананічных апавяданнях евангелістаў пра Таемную Вячэру.

З прыняццем хрысціянства еўрапейцамі і паступовым аб'яднаннем даўніншніх вялікодных традыцый і Новазаветных правілаў, святкавання Пасхаліі, свята Вялікадня-Пасхі атрымала абноўлены духоўна-сакральны энс і цяпер з'яўляецца выключна ўрачыстым і па сутнасці стрыжнёвым, галоўным хрысціянскім святам, ад даты якога (кожны год) мы лічым і пачатак Масленіцы, і пачатак Вялкага посту, Вербную-Пальмавую нядзелю, Радаўніцу і Сёмуху-Тройцу. Захаванне народна-грамадскіх традыцый паслядоўнай падрыхтоўкі да Вялікадня сёння ўжо амаль не прасочваюцца. Пры тым, што большасць людзей сталага ўзросту так ці інакш узгадвае, што на Белым тыдні (так зваўся перадпасхальны тыдзень) асабліва адказна ставіліся да традыцыі паставання. Нярэдка пост быў вельмі строгі. Паслабленне было на Вербніцу і ў чацвер, калі наводзілі парадак паўсюль у гаспадарцы, а таксама мыліся ў лазні або грэлі ваду для ночваў.

Адны сцвярджаюць, што падрыхтоўка да свята найбольш актыўнай была ў суботу, іншыя кажуць, што ў сераду:

тады – фарбавалі яйкі, ставілі закваску на пірагі, а ў суботу амаль нічога не рабілі. У любым выпадку – прытрымлівацца жывой даўнішняй традыцыі ў сучасным грамадстве не выпадае, і абрадавы дзеі сыходзяць ў гісторыю (за выключэннем гульні ў біткі, дарэчы, яйка якое перамагло, завецца Мацак; і іншых народных традыцый, якія хрысціянскія інстытуты не забараняюць, але і не транслююць). Як, напрыклад, грамадскія Велікодныя валачобныя карнавальныя звычаі. Бо сучасны «Хросны ход» – гэта зусім іншая абраднасць. А ў XIX стагоддзі ў Беларусі яшчэ былі шырока распаўсюджаны валачобныя абыходы на Вялікдзень. І ў 1990-я гады такія шэсці спарадычна ладзілі. Тое шэсце моцна нагадвала калядоўшчыкаў, але – без маскіравання. У кожную хату заходзілі валачобнікі, спявалі віншавальныя песні, атрымоўвалі за гэта пачастункі. Цяпер гэта традыцыя амаль суцэльна (за выключэннем асобных мясцін Панямонні і Падзвіння) перайшла ў практыку «заходу да суседзяў», і за апошнія гады побытавае валачобнае шэсце як самаарганізаваную з’яву мне асабіста бачыць не даводзілася. Старажытная святочная «брама», што вяла да шанавання веснавога абуджэння прыроды, для беларусаў разам з гэтымі працэсамі паступова «зачыняецца».

Іншая справа тычыцца святкавання Веснавых дзядоў – Радаўніцы, калі ўвагу вабіць свет памерлых. Сярод усіх краін свету толькі ў Беларусі Радаўніца з’яўляецца агульнанацыянальным дзяржаўным святам. За апошнія дзесяцігоддзі былыя традыцыі святкавання Веснавых дзядоў значна змяніліся ў сувязі з паступовым узмацненнем святкавання Радаўніцы ўсёй краінай. Па сутнасці, зараз нараджаюцца новыя традыцыі, сімволіка якіх пакуль не асабліва відавочная, але мы маем магчымасць неяк яе засведчыць.

Свята веснавога памінання продкаў (на 9-ты дзень пасля Вялікадня) мае вялікую колькасць варыяцый назвы – што з’яўляецца дадатковым аргументам на карысць уяўлення, што яно надзвычайна старажытнае. Я некалі налічыў каля 20 адметных назваў і варыяцый вымаўлення назвы свята Радаўніцы. Дарэчы, і этымалогія таксама мае шэраг версій.

У хрысціянскай міфалогіі Радаўніца дастаткова распрацавана і прызнана – грунтуецца на 62-м слове Іанна Златавуста, дзе гаворыцца, што памінане памерлых на Фаміным тыдні прынята Царквою ў гонар успаміна аб наведванні вернікаў у гэты дзень уваскрослым Хрыстом. Падзея адбылася на Дзвяты дзень, а значыць у аўторак, які завецца «Фаміным» у гонар апостала Фамы, вядомага тым, што не верыў у ўваскрасненне Хрыста, пакуль асабіста не дакрануўся да ранаў ад цвікоў на яго целе.

Адзначу яшчэ, што на Віцебшчыне, Полаччыне больш значным памінальным днём была не Радаўніца, а Тройца, або Траецкія дзяды. Каталікі Панямоння да Радаўніцы ставяцца вельмі спакойна, маючы моцную традыцыю восеньскіх Дзядоў. Практычна па усёй Беларусі, але перадусім у паўднёва-ўсходняй частцы сярод агульнавядомых традыцый хачу ўзгадаць, што на Жывую радаўніцу – гэта панядзелак на 8-мы дзень пасля Вялікадня-Пасхі – удзень прыбіралі могілкі, папраўлялі крыж і павязвалі яго белым рушніком, калі быў пахаваны мужчына, невялікім белым фартушком – калі жанчына, белым вяночкам з красачкамі – калі дзяўчына.

Справа ў тым, што беларускія традыцыі даволі адмысловыя, але ёсць некаторыя моманты, якія вельмі падобныя на святочныя абрады, што звязаны са старадаўнім рымска-італьянскім святам Разалій або Ружаліі. Гэтае свята ў трансфармаваным выглядзе святкавалася ў Чэхіі, Грэцыі, Аўстрыі і паўднёвых славян. У мяне ёсць гіпотэза, што Разаліі і Радаўніца ў некаторым сэнсе гамагенныя па паходжанні, таму зараз некалькі словаў менавіта пра Разаліі. У Старажытным Рыме свята памяці памерлых адзначалі ў красавіку-пачатку траўня. Засведчылі гэту традыцыю ў імператарскую эпоху, аднак свята працягвалі адзначаць і пасля прыняцця хрысціянства. У хрысціянскіх краінах тэрміны свята пасунуліся на сярэдзіну траўня і ліпень у залежнасці ад тэрмінаў красавання ружы. У краінах з мяккім кліматам – Італія, Іспанія, Паўднёвая Францыя, Разаліі пачалі адзначацца на Тройцу пад назвай «Ружовае ўваскрасенне», або Паска Розата – «Вялікдзень ружаў», як пачыналі квітнець садовыя ружы. У франка-германскіх краінах гэта свята перасунулася аж на Дзень Пятра і Паўла. У сувязі з гэтым свята Разаліі некаторыя фалькларысты ў нас, магчыма, слухна, пачалі звязваць з Русаліямі. Аднак самыя старадаўнія апісанні святочнай традыцыі паказваюць некаторыя падабенствы менавіта са святам памерлых, калі вянкі з чырвонай шыршыны *Rosa canina* клалі на магільны мужчын, а белай шыршыны – на могілкі жанчын, белай шыршыны і фіялак – маладых дзячат. Справа ў тым, што шыршына – дзікая ружа – квітнее адносна рана: у нас тое нярэдка адбываецца ў сярэдзіне траўня, а ў паўднёвых краінах – значна раней. І калі параўноўваць увесь абрад Разаліі з традыцыямі Радаўніцы, то падабенстваў няма – гэта трэба асобна даследваць, бо можа быць недакладнай версіяй.

Як вядома, галоўны прынцып сацыяльных паводзін на свята Радаўніцы рэгламентаваўся правіламі-прымаўкамі: «Перш, чым сабе – продкам». Гэта значыць: перш, чым з’есці рытуальныя стравы, трэба пакласці продкам, пры піцці мёда ці гарэлкі – адліць кроплю на магільку. Апошнім часам гэта правіла выконваецца не строга. Як і традыцыя распачынаць актыўную земляробчую працу пасля Радаўніцы. У старажытнасці менавіта пасля яе надыходзіў перыяд актыўнай працы на зямлі: пачыналі араць, капаць, сеяць.

Зразумела, прытрымлівацца правіла распачынаць земляробчыя працы пасля Радаўніцы, калі яна будзе ў сярэдзіне траўня, людзі не будуць. Традыцыя прыбіраць могілкі нярэдадні цяпер таксама будзе спарадычнай – справа ў тым, што на вясковых могілках, там, дзе людзі жылі непадалёк, тое было зручна і зразумела – а на сучасных могілках прыбіраць іх будуць у дзень Радаўніцы. Радаўнічную куццю, рытуальную кашу, практычна ніхто не робіць – але занесці асвечанае на Вялікдзень яйка на могілкі – практычна абавязковая дзея. Яшчэ адначу, што агульнадзяржаўнае святкаванне Радаўніцы сёння вельмі шырока прынялося і відавочна вітаецца ў беларускім грамадстве, падводзячы нас да своеасаблівага «шляху ў лабірынце», дакладны маршрут якога і мэта, баюся, мала хто адчувае.

Тарса Адамовіч

ГІСТОРЫКА-КУЛЬТУРНАЯ СПАДЧЫНА ГРОДЗЕНСКАГА ПАНЯМОННЯ Ў СТРУКТУРАХ ШТОДЗЁННАСЦІ: ДОСВЕД УРАДЖЭНКІ ВЁСКІ ТАНЯВІЧЫ

Аўтар артыкула шукае вытокі творчых здольнасцей жыхароў яе роднай вёскі, якая здаўна славілася адоранымі музыкантамі, спевакамі і танцорамі, працавітымі і духоўнымі людзьмі ў традыцыйным складніку сучаснага ладу жыцця панямонцаў, які аздоблены вельмі цікавымі дзеяннямі, звычаямі і святамі.